

Література

1. Ахиезер А. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема. // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 83-100.
2. Дровозюк С. Селянський самосуд 1817–1930-х рр. ХХ ст. Як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії НАН України, 2004. – Вип. 10. – С. 284-293.
3. Лозовий В.С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917–1921 рр.) // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С. 88-94, 116-121.
4. Пивоваров Ю.Л. Урбанизация России в XX веке: представление и реальность // Общественные науки и современность. – 2001. – № 6. – С. 101-113.
5. Присяжнюк Ю. Ментальність і соціальна поведінка українських селян у пореформний період (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 37. – Частина 1. – 2002. – С. 213-228.
6. Шанин Т. Обычное право в крестьянском сообществе // Общественные науки и современность. – 2003. – № 1.

УДК 340.15(430)“1221/25”

Г.П. Гуменюк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ ТА ЗМІСТ ЗБІРНИКА “САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО”

“Саксонське зерцало” (Sachsenspiegel) – було складене дворянином-рицарем, суддею Етке фон Репповим і остаточно упорядковане ним же в 1230 р. Збірник видали латинською мовою, потім сам автор переклав його німецькою. Джерелами “Саксонське зерцала” були звичаєве право північних земель Німеччини, діючі там правові норми місцевих правителів, імперське законодавство, канонічне право [3, с. 174].

Цей середньовічний збірник права регулював правові відносини з конституційного права, судоустрою, ленного права, кримінального права та кримінального процесу, сімейного та спадкового права, селянського та сусідського права.

Складається “Саксонського зерцало” з трьох частин : передмов, земського та ленного права. Основним частинам, земському (Landrecht) і ленному праву (Lehnrecht), передуює передмова в строфах (prologus), передмова в римованих словах (praefatio rhythmica), пролог (textus prologi), а також передмова “Von der Herren Geburt”. З цього друга частина передмови в римованих словах і пролог належать Етке фон Реппову. Інша передмова та перша частина передмови у римованих словах були додані вже пізніше.

Маючи розуміння того, що всім вгодити не вдасться, автор передмови в строфах звертається до тих сучасників, котрі не розуміють його вчення про права та обов’язки. Він заперечує всім тим, хто з цими правами та обов’язками не погоджуються і далі, звертаючись до тих, хто хоче запроваджувати нове право, висловлюється проти перекручення та спотворення правдивого вчення.

У передмові в римованих словах містяться роздуми про справедливість, законність та правосуддя, а також про небезпеку зловживання правом та

можливості його фальсифікації. В кінці даної передмови з'являються слова самого Етке фон Реппова, в яких він характеризує причини та обставини створення даного збірника звичаєвого права.

В пролозі має місце заклик вирішувати важливі проблеми добросовісно і на основі права. Ніхто не має права відхилитися від права і законності навіть під впливом любові, страждання, погроз чи подарунків. Сам Бог є справедливим, а тому справедливість права пояснюється його Божественним походженням. Абсолютно всі, хто наділені судовою владою, повинні її використовувати таким чином, щоб мати сміливість згодом постати перед Божим судом. Після смерті Ісуса Христа на хресті, людство отримало натхненні Святим Духом закони, котрі безпосередньо були встановлені імператором Костянтином (307–337 роки) та Карлом Великим.

Передмова von der herren geburt перелічує дворянські роди Середньої Німеччини і відносить їх до окремих етнічних спільнот (шваби, франки, саксонці).

Після чотирьох передмов йде вже, власне, основна частина “Саксонського зеркала”, котра розпочинається з трьох книг земського права (“Landrecht” – далі скорочення “Ldr.”) [6]. В рамках кожної книги присутній поділ на окремі статті. В першій книзі міститься 71 стаття, в другій – 72, в третій – 91. Кожна зі статей має різну величину. В друкованих виданнях “Саксонського зеркала” окремі статті поділяються ще на параграфи.

У другій частині “Саксонського зеркала” знаходяться, без будь-якого поділу чи групування, норми ленного права (“Lehnrecht” – далі скорочення “Lnr.”) [7]. В той час як ленне право регулює відносини лише між феодалами та їхніми васалами, сферою правової дії земського права є значно ширше коло питань. Саме такий поділ “Саксонського зеркала” на дві частини, де ленне право є співмірним по своїй важливості з земським правом, сприяв значному піднесенню значення ленного права в епоху Середньовіччя, котре набуло рівності зі всіма іншими галузями правового життя. На противагу ленному праву, Етке фон Реппов не включив в “Саксонське зеркало” у вигляді окремих частин міське право (Stadtrecht) та васальне право (Dienstmannrecht) (Ldr.III 42,2; Lnr.63,2).

З точки зору сучасної галузево-правової термінології, земське право містить в собі елементи конституційного, судового, процесуального, кримінального, сімейного права, а також права спадкування, сільського та сусідського права. Крім того норми конституційного та судового права мають тісну спорідненість з нормами ленного права. Намагаючись оремо представити дані галузі права стає зрозуміло, що мова може йти лише про досить коротку їхню характеристику.

На думку Римо-Католицької церкви, німецький король мав право на титул імператора і вважався її світським захисником та покровителем. Взаємовідносини Папи Римського та імператора, а також співвідношення церковної та світської влади було центральною темою для розгляду у середньовічних конституційних судах. Вже на самому початку земського права “Саксонського зеркала”, Етке фон Реппов звертає свою увагу на цей дуалізм і є прихильником принципової рівності папської та імператорської влади, виходячи з того, що меч кожного з них є втіленням того завдання, яке їм доручив Бог (Ldr. I 1). Папа не

вповноважений встановлювати нові права, які б урізали чи відміняли земське або ленне право (Ldr. I 3,3). В той же час Етке фон Реппов признає ритуал, згідно з яким імператор, в знак покори перед Папою Римським, повинен вести за вуздечку його коня, а згодом впасти до його ніг. Очевидною символічною ознакою цього ритуалу є залишки тих привілеїв та переваг, яким володів Папа по відношенню до світської влади. Король в порівнянні з фюрстами є верховним сюзереном та суддею. У формі градації військових щитів Етке фон Реппов пояснює ієрархічну структуру васалітету, на чолі якої знаходився король, котрий був володарем першого військового щита (Heerschild). Далі йшли духовні та світські фюрсти, котрі мали у своєму розпорядженні другий і третій військові щити (Heerschild). Четвертий щит належав вільним вельможам (freien Herren), чії дружинники володіли п'ятим та шостим щитами [3, с. 142]. Етке вказує на те, що існував ще сьомий щит, але вже невідомо, який стан ним володів. Семиступеневість бере свій початок від вчення про створення світу за сім днів, котре, крім того, також служить ще й прикладом для підрахунку родинної спорідненості до сьомого коліна.

Етке фон Реппов вважав, що короля на його посаду можна обирати і, що кожен чоловік німецького походження міг стати королем. Хоча дане твердження "Саксонського зеркала" і виглядає дуже віддаленим від реальності, та все ж таки саме "Саксонському зерцалу" треба завдячувати появі першого детального опису процесу обрання курфюрстів, обов'язком котрих і було обрання короля (Ldr. III 2). Згідно з цим описом, правом обирати короля володіли архієпископи Майнцу, Кельна, Трієра, пфальцграф Рейнський, герцог Саксонський та маркграф Магдебурзький. Ці вибори мали відбуватися в чітко визначеній послідовності. Король Богемії, який поза всяким сумнівом належав до курфюрстів, Етке фон Реппов виключив з вищенаведеного переліку вибірників короля. Після свого обрання король повинен був присягти на вірність імперії та пообіцяти оберігати і зміцнювати її закони (Ldr. III 54,2).

Особа короля була по особливому захищена. Ніхто не мав права чинити замах на його життя, хіба що тільки у випадку, якщо імперія рішенням суду попередньо позбавляла його права на життя (Ldr. III 54,4).

Коронування та помазання Папою Римським перетворювало німецького короля на імператора Священної Римської імперії (Ldr. III 52,1). Після цієї події вже ніхто не мав права позбавити імператора його титулу, навіть сам Папа Римський. Виключенням могли служити лише ті випадки, коли імператор відрікався від правдивої віри, залишав свою законну дружину чи руйнував Церкву.

Король також був зв'язаний правом і у випадку його порушення підпадав під підсудність пфальцграфа Рейнського (Ldr. III 52,3). Про те чи порушував король закони чи ні можна було дізнатися по тому, яким чином король реалізовував своє суверенне право.

Було чітко визначено, хто мав право карбувати монети і відповідно збирати збір за карбування. Для заснування нового місця карбування монет та нового ринку потрібен був дозвіл уповноваженого судді [4, С.1-8]. Крім того, на це також повинен був надати свій дозвіл король (Ldr. II 26,4). Король ще мав право

на всі скарби, які лежали в землі на глибині більшій аніж може досягнути плуг (Ldr. I 35,1). Сила імператорської влади гарантувала також громадський порядок (Landfriede). Це означало, що раніше встановлені законним чином суперечки не могли відбуватися проти визначених груп осіб, у визначених місцях та у визначені дні (Ldr. II 66, 1-2; III 2; Abb. 18:5). Як верховний суддя, король оголошував про вигнання з імперії злочинці (Ldr. I 71). У п'яти населених пунктах землі Саксонія королю дозволялося мати свої резиденції. Мова йшла про такі міста як Пфальцен Гроне, Верла, Вальхаузен, Альштедт та Мерсебург (Ldr. III 62,1). Серед існуючих доходів, королю належали надходження від карбування монет та митні збори.

Крім того, налічувалося сім саксонських феодальних володінь (Герцогство та Пфальцграфство Заксен, Марка Бранденбург, Ландграфство Тюрінгія, Марка Майсен, Марка Лаузітц та графство Аперслебен), котрі король надав князям у володіння разом з врученням їм окремих прапорів (Ldr. III 60,1). Внаслідок цього, князі зобов'язувалися стояти на службі у імперії та королівського двору. В разі необхідності надати військову допомогу, король сповіщав їх листом та печаткою (Ldr. III 64,1).

Поряд зі світськими підвладними територіями, існували ще два архієпископства (Магдебург та Майнц) та шістнадцять єпископств (Наумбург, Мерсебург, Маісен, Бранденбург, Гавелберг, Каммін, Гальберштадт, Гільдешайм, Верден, Падерборн, Оснабрюке, Мінден, Монстер, Любек, Шверін, Ратцебург), котрі повністю або частково розміщувалися на території Саксонської землі.

Доволі детально описаною в "Саксонському зерцалі" є конституційна роль короля як верховного судді всієї імперії. Будь-яка сфера суспільних відносин підпадала під його юрисдикцію. Всі правові відносини, які мали світський характер, брали свій початок у сфері правової юрисдикції короля. Крім короля, лише маркграф мав право здійснювати суд виходячи з власного суверенітету (Ldr. III 65,1). Для законного здійснення правосуддя необхідним був спеціальний королівський дозвіл на право чинити правосуддя (Ldr. I 59). Король перебував на самій горі у структурі світського судочинства. Задля дотримання законності в різних частинах імперії він надавав князівським графським титули. Тобто судочинство на регіональному рівні здійснювали за дорученням короля графи. Реальний стан справ з правосуддям, який мав місце в імперії значно відрізнявся від чинних на той час правових положень про судоустрій. Закони 1220 та 1232 років надали князівським додаткові права, які в тому числі стосувалися й судочинства. На цьому фоні багато положень "Саксонського зеркала" про судочинство, виглядали такими, які втратили відчуття реальності та відійшли від дійсності [5, с. 24].

Етке фон Реппов чітко встановив співвідношення між світським і церковним судочинством. Положення Ldr. I 2,1 зобов'язувало кожного християнина три рази в рік відвідувати церковний суд. В залежності від стану, діяли різні церковні суди. Ті, хто мали право бути обраними судовими засідателями (Schöffenbarfreien) і кому належало отримати п'ятий військовий щит (Heerschild), повинні були поставати перед судом церковного синоду. Селяни, які платили відсотки за володіння землею, повинні були поставати перед церковним судом відповідних

старших священнослужителів церковних соборів. І нарешті безземельні селяни поставали перед судом свого старшого священика.

Схоже розмежування повноважень за відповідними станами мало місце і у світських судах. Ті, хто мали право бути обраними судовими засідателями (Schöffbarfreien), поставали перед графським судом, котрий збирався один раз на вісімнадцять тижнів на основі виключного королівського права на здійснення правосуддя (Ldr. I 2,2). Селяни, що зобов'язані платити відсотки поставали перед судом шультгайса (Schulthei, регіональний представник графа), котрий збирався раз у шість тижнів. Безземельні селяни мали у своєму розпорядженні суд гауграфів (Gaugrafen) (Ldr. I 2,3). Відвідини відповідного суду було обов'язковим і зневажливе ставлення до цього обов'язку тягнуло за собою застосування примусових заходів.

Принциповим було те, що судді були уповноважені здійснювати правосуддя на будь-якому місці свого судового округу, за винятком хіба що випадків наявності скарг землевласника і здійснення злочину особами, які мали право бути обраними судовими засідателями. В таких випадках суд мав відбуватися у призначеному для цього місці (Ldr. I 59,1). З XV століття, стало загальноприйнятим, що засідання суду відбувалися вже у передбачених для цього та звичних для всіх місцях на пагорбах, площах перед церквою, мостах та біля міських воріт. В Середньовіччі суди відбувалися просто під відкритим небом. Перехідними формами, які передували будинкам суду, були своєрідні судові альтанки, відкриті з усіх чотирьох сторін.

До складу суду входили суддя, декілька шеффенів та один фронботе (Fronbote). Шеффени робили свої висновки щодо конкретної справи і висловлювали їх на прохання судді. Роль судового службовця і судового виконавця виконував фронботе, котрий мусів відповідати визначеним вимогам своєї кваліфікації. Суддею не мав права бути той, хто перебував у близьких стосунках з однією зі сторін судового розгляду, хто знаходився у вигнанні, під анафемою або був засудженим, хто був неповнолітнім, глухим, сліпим, німим, "божевільним" або мав інші вади. Судді на свої посади обиралися або призначалися (гауграфи) (Ldr. I 55,1), (Ldr. I 55,2;56).

Велику роль відіграло також колективне судочинство сільської общини. Для цього односельчани збиралися разом під головуванням бауермайстера (війта) у визначений час і у визначеному місці. Як правило місцем таких зборів була сільська площа.

Судді та шеффени мали спеціальний зовнішній вигляд, який вирізняв їх з поміж інших. Згідно з положенням Ldr. III 69, 1 їм протягом судового засідання не дозволялося носити ні головний убір, ні рукавиці, а також заборонялося приходити на судові засідання зі зброєю. На плечах повинна була бути накинута мантія. Судові рішення вони мали приймати сидячи та будучи у тверезому стані (Ldr. III 69,2). Судове право "Саксонського зерцала" одноінстанційне, тобто не містить в собі положень про судові інстанції нижчого і вищого порядку. Критика прийнятих судових рішень здійснювалася завдяки спеціальній процедурі "винесення догани щодо судового рішення" ("Urteilsschelte"), яка теоретично

могла мати своїм наслідком апеляцію до вищого судді. Але, щоправда, ця процедура та її застосування є зовсім незрозумілою. На колонізованих територіях на схід від Саале та Ельби тамтешні правові норми мали значні відмінності від норм “Саксонського зеркала”. І це незважаючи на те, що система управління місцевих слов’ян була інтегрована в судову систему німецьких колонізаторів [1, С. 371-391].

Ленне право посідає окреме місце в системі норм “Саксонського зеркала”. Поряд з земським, ленне право становить другу велику частину даного правового збірника звичаєвого права. Правові норми, які містяться в ньому стосуються взаємовідносин феодалів та їхніх васалів (ленників). Такі взаємовідносини виникали внаслідок надання феодалами у користування своїм васалам ленних володінь в обмін на їхню військову службу. Це право носило ще також назву рицарського права. Загалом, всі ленні володіння брали свій початок від короля, котрий спеціальним своїм розпорядженням віддавав їх у володіння феодалам. А тому на самому початку частини зеркала, яка присвячена ленному праву, має місце нагадування про ієрархію військових щитів (Heerschildordnung), на чолі якої перебуває саме король. При отриманні у користування лену (феоду), васал присягав та клявся у вірності своєму феодалу (Lnr. 3) [2, С. 8] На найбільш шанованому місці серед усіх обов’язків, які витікали з ленних взаємовідносин, стояла служба на благо імперії. Цей обов’язок стосувався кожного, хто отримав від короля, або точніше кажучи від імперії, ленне володіння. Цікавим фактом було те, що імперські васали на схід від Саала (Reichslehnsmannen) замість служби на благо імперії зобов’язані були нести військову службу на території Польщі та Богемії (Чехії) (Lnr. 4,1).

В “Саксонському зеркалі” присутні положення про повернення феодалу ленного володіння, незважаючи на те, що насправді було загальноприйнятим явищем спадковість ленних володінь. Окремі положення стосуються особистісних критеріїв, необхідних для отримання у володіння лену або феоду. Під такі критерії одразу не потрапляли жінки, священнослужителі нижчого рангу, селяни, купці, безправні та позашлюбні новонароджені, а також ті, хто не мав васального походження. Ленне право мало таким чином виключну сферу своєї дії, котра поширювалася лише на вільних чоловіків рицарського походження.

Суперечки довкола ленних володінь вирішувалися в спеціальних ленних судах, в котрих ленники виступали у ролі рицарів та шеффенів. Процедура функціонування ленних судів була доволі детально регламентована.

В порядку виключення, право на володіння леном могли отримати також жінки та дівчата. Вони, щоправда, не повинні були виконувати імперську службу, а лише сплачувати відповідну суму грошей (Lnr. 34). Характерною особливістю була наявність великої кількості різних видів ленів (стяговий лен (Fahnenlehen), княжий лен (Fürstenlehen), замковий лен (Burglehen), церковний лен (Kirchenlehen), судовий лен (Gerichtslehen), лен бауермайстра (Bauermeisterlehen)).

Феодал міг також надати одне феодалське володіння двом особам. Один міг отримати лен у володіння у звичному порядку, в той час як інший отримував право

на очікування лена (Lnr. 5,1). Це право на очікування згодом перетворювалося, у випадку смерті першого васала, у повноцінне право на володіння певним леном. Можна лише здогадуватися про значну кількість перепон при здійсненні права на очікування у тодішньому неписьменному суспільстві.

Фон Репшов не мав ґрунтовної юридичної освіти, не знав добре римського права, правда, це сприяло збереженню автентичності німецького права, яке в “Саксонське зерцалі” виступає, так би мовити у “чистому” вигляді, без вкрапель і впливів чужих правових систем, що особливо цінне для дослідження цього права.

Література

1. Дембо Л.И. Юридическая природа феодальной земельной собственности. – Учен. зап. ЛГУ. Сер. юрид. наук. Л., 1948, вып. 1
2. Дембо Л.И. Земельные правоотношения в классово-антагонистическом обществе / Отв. ред. А.И. Королев. Л.: Изд-во ЛГУ, 1954.
3. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час). – Львів: Світ, 2006.
4. Hiener Lück. Münze und Münzregal im Sachsenspiegel// Freiburger Münzblätter. – Freiberg, 2005.
5. Heiner Lück. Die kursächlichen Gerichtsverfassung 1423 bis 1550. – Köln-Weimar-Wien, 1997.
6. Sachsenspiegel. Landrecht. – Hannover: Karl August Eckhart, 1995.
7. Sachsenspiegel. Lehnrecht. – Hannover: Karl August Eckhart, 1989.

УДК 347.73:336.74

Л.К. Царьова

ГРОШІ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ У ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

В сучасній фінансово-правовій науці все частіше постає питання про сутність грошей як суспільного явища, дослідженню змісту цього поняття як категорії публічного права, зокрема, фінансового, яке знаходиться на новому етапі свого розвитку та має вирішувати завдання, поставлені вимогами часу та потребами суспільства, що обумовлює актуальність досліджуваної теми.

Дослідження феномена “гроші” проводилось з давніх часів до сьогодні представниками різних сфер науки – філософами, істориками, економістами, юристами. Кожен з них визначав свій підхід до визначення суті цього феномену та вклав свій зміст у категорію “гроші” з позицій науки, яку він репрезентував.

Певні аспекти зазначеної тематики висвітлювались у роботах сучасних дослідників – представників фінансово-правової науки Є.О.Алісова, Є.М.Ашмаріної, Л.К.Воронової, В.О.Лебедева, Т.А.Латковської, О.А.Лукашева, О.П.Орлюк та інших, які вказували на грошовий характер фінансово-правових відносин, але не ставили перед собою завдання визначення змісту категорії “гроші” як платіжного засобу з позицій фінансового права.